

IN MEMORIAM

Teresa Ferro

Dumitru IRIMIA

Prezentă la ediții precedente ale Simpozionului organizat anual de Institutul de Filologie Română „A.Philippide”, profesoara Teresa Ferro își anunțase din vreme participarea și la ediția de anul acesta. Tema generală: *Români majoritari / români minoritari: interferențe și coabitări lingvistice, literare și etnologice* intra în sfera ei de preocupări. Dar, între timp, la 7 iunie, Teresa Ferro s-a întors la Scicli, o localitate încărcată de istorie, între Siracusa și Ragusa, unde se născuse în 1956, și unde își construise ființa, în care se confundă – în adâncul ei – cu lumea atât de deosebită a Siciliei, lume purtată apoi cu sine în nord-estul peninsulei italiice, în Friuli, la Universitatea din Udine, profesoară de *Limba și literatura română*, domeniu pe care îl va acoperi mai mulți ani (1997-2000), concomitent, și la Universitatea din Catania, printr-o navetă consumatoare de energie, de timp și de sănătate.

Interesul pentru limba română i-a fost trezit, direct, de lingvistul Giuseppe Picillo, indirect, de studiile lui Matteo Bartoli și de cunoașterea raportului lingvistului italian cu Sextil Pușcariu, pentru a-i fi întărit, apoi, pe durata perfecționării în filologie romanică (1989-1990), la Centrul de Studii de Lingvistică Romanică de la Strasbourg. În acest context își va fi asumat ideea că limba română este indispensabilă în studii comparativ, diacronic și/sau sincronice al limbilor romanice.

Fără a abandona domeniul filologiei romanice, dimpotrivă, luându-l ca temei, Teresa Ferro a făcut din limba și cultura română principala componentă a cercetărilor sale științifice și a activităților universitare. Licențiată în Filologie clasică (în 1980) la Universitatea din Catania, cu studii de specializare apoi în Filologie modernă, la Universitatea din Bologna, elevă a lui Giuseppe Picillo, cu care a și colaborat în anii '80, publicând mai multe studii, Teresa Ferro se adâncește în studiul limbii române din multiple perspective, în varianta orală, sub aspect dialectal, în varianta literară, în diacronia ei, cu atenție specială arătată perioadei medievale. Perspectiva este în permanență comparativă sau poate mai exact integratoare; limba română este interpretată în structura și în dezvoltarea ei specifică, cu abordări din unghiuri noi, în raport cu latina și cu limbile romanice, cu dialectele limbii italiene, cu limbile balcanice. Rezultatele cercetărilor sale au fost prezentate la Congrese și Conferințe internaționale din Italia, România, Franța, au fost exprimate în studii substanțiale publicate în reviste de specialitate din România și Italia, în volume colective sau în volume monografice. Pentru parcursul științific și universitar al româniei Teresa Ferro este semnificativ că primul studiu monografic l-a reprezentat teza de doctorat *I parallelismi romeno-italiano meridionali*, susținută în 1990 și publicată în 1991, studiu urmat, la numai un an, de monografia *Latino e lingue balcaniche nella formazione del romeno*, publicată tot la Catania, interpretare originală a identității limbii române prin luarea în atenție a întâlnirii dintre limbile balcanice și limba latină. După un deceniu va aduna în volum mai multe studii, publicate între 1983-1989, în diferite reviste și volume colective sau numai susținute la manifestări științifice internaționale, consacrate aceleiași teme:

identitatea limbii române între celelalte limbi romanice. Volumul, intitulat *Latino, romeno e romanzo* va apărea, în 2003, la Editura Dacia din Cluj. Între studiile publicate aici, unele introduc în perspectivă comparativă dialectele italiene: *Limba română și dialectele italiene meridionale: concordanțe ipotetice sau reale?*, *Concordanțe dei dialetti italiano-meridionali con l'area balcano-romanza: la pretesi di a-*, *Note sugli sviluppi del latino au in romeno e nei dialetti siculo/calabro/solentini*.

Participantă activă (adesea moderând diferite secțiuni) la manifestări științifice internaționale, Teresa Ferro a organizat ea însăși colocvii, simpozioane, dezbateri științifice, propunând teme în care cercetarea lingvistică era integrată în câmpul amplu al filologiei în înțeles clasic. Între acestea, poate cel mai important, prin aria de cuprindere a comunicărilor științifice, prin participanți și, totodată, prin contextul în care s-a desfășurat, a fost Colocviul *Romania e România*, organizat la Universitatea din Udine, în septembrie 2002, în memoria lui Eugen Coșeriu, de puțină vreme plecat dintre cei care îl așteptau să vină sau să revină în amfiteatre academice sau în săli de congrese. Profesoara a orientat tematica manifestării în perspectiva descrisă de un titlu coșerian, *Limba română în fața Occidentului*, perspectivă lărgită, însă, și la literatură și la cultură în general. Lucrările prezentate la Colocviu au fost publicate în volum anul următor, 2003, la Editura Forum din Udine, cu titlul *Romania e România* și subtitlul *Lingua e cultura romena di fronte all'Occidente*. Comunicările, susținute de specialiști de la universități din România, Italia, Franța, Austria (Marius Sala, Maria Iliescu, Sanda Rîpeanu, Al. Niculescu, Florica Dimitrescu, Rodica Zafiu, Ileana Oancea, Ion Aurel-Pop, Lorenzo Renzi, Gh. Carageani, Marco Cugno, Cesare Alzati, Francesco Guida, Angela Tarantino ș.a.) au introdus în dezbateri deopotrivă probleme de lingvistică romanică și românească, de literatură, de istorie literară, de poetică, de cultură, de istorie a românilor.

Un loc aparte în sfera de cercetări a românistei Teresa Ferro l-a ocupat prezența limbii române în textele misionarilor catolici. Cea mai importantă contribuție în acest sens o reprezintă volumul tipărit la Cluj, în 2005, *I missionari cattolici in Moldova. Studi storici e linguistici*, în care sunt relevate aspecte esențiale ale limbii române în perioada medievală și premodernă. În raport strâns cu această direcție se află și numeroasele studii în care lingvista a urmărit modul în care percep limba română intelectualii italieni, călători în Țările Române sau veniți în alt mod în contact cu limba și cultura românească, la sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea. Studiile sunt exemplare pentru modul în care Teresa Ferro integrează interpretările sau numai reflexiile acestora – Francesco Grisellini, de exemplu, sau Carlo Cataneo, în studiul *Gli intellettuali italiani e la lingua romena tra la fine del Settecento e i primi decenni dell'Ottocento*, în vol. *L'Italia e l'Europa centro-orientale attraverso i secoli*, Brăila-Venezia, 2004 sau cum urmărește, în probabil ultimul său studiu, *Le consonanti labiali e dentali velarizzanti nei testi Barattani-Berardi (Biblioteca dell'Archiginnasio di Bologna)*, tipărit în anul 2006, în Anuarul Institutului Român de Cultură și Cercetări Umaniste de la Venezia, fenomene dialectale specifice limbii române, așa cum sunt acestea reflectate în „caietul” a doi preoți misionari, Barattani și Berardo, din fondul Mezzofanti. Pe acest teren, al limbii române medievale și premoderne, în mai multe din cercetările sale, cartea veche românească – textele religioase – constituia principala sursă de ilustrare și argumentare a unor interpretări, privind deopotrivă aspecte ale limbii române și rolul important pe care l-au avut cărțile religioase, traduceri și creații

originale, în dezvoltarea limbii române ca limbă de cultură. În aceeași perspectivă și-a înscris profesoara și comunicarea susținută la Veneția, la Colocviul Internațional „Mihai Eminescu”, *Alcuni aspetti del pensiero linguistico di Mihai Eminescu* și publicată în „Actele Colocviului” („Atti del Convegno «Mihai Eminescu»”), apărute, în 2001, la Editura Universității „Al.I. Cuza” din Iași.

În intervențiile sale, la colocvii și congrese, în studiile publicate, Teresa Ferro s-a impus printr-o rigoare științifică exemplară, dincolo de care nu putea rămâne nesesizată o pasiune profundă pentru limba, cultura și istoria românilor. Strunită de rigorile argumentației în plan științific, această pasiune se manifestă în toată plinătatea și cu o extraordinară deschidere în plan didactic, în învățământul universitar și în promovarea culturii române în afara Universității, cu adresare spre comunitatea românească și spre lumea italiană invitată la o mai exactă cunoaștere. Mai mult decât oricare dintre româniștii italieni, Teresa Ferro a împletit în permanență comunicarea în diferite moduri a rezultatelor cercetării științifice privind limba și cultura română, raporturile româno-italiene în diferite planuri, cu activitățile de promovare a cunoașterii limbii și culturii române în Italia, a raporturilor româno-italiene.

În colaborare cu Institutul Român de Cultură și Cercetări Umaniste de la Venezia, a organizat, la Udine, *Întâlnirile de primăvară și de toamnă*, destinate culturii românești, cu invitați din Italia și din România. Cu Muzeul Regional de Istorie a organizat, în 2001, o dezbatere, la care am avut privilegiul să fiu invitat, pe marginea frescelor mănăstirilor din Bucovina, reproduse printr-o expoziție fotografică de înalt nivel – motiv de uimire pentru participanții, foarte numeroși, la dezbatere.

La Università degli Studi din Udine, studiul *Limbii, literaturii și culturii române* și-a câștigat, în timp, o poziție de vârf, la Departamentul de Germanistică și Romanistică al Facultății de Litere prin numărul mare de studenți, mai numeroși decât la universitățile italiene cu tradiție în această direcție, la ambele nivele de studiu din structura model Bologna, prin tineri care sunt orientați în cercetări doctorale cu teme privind limba și cultura română. A ajuns la acest rezultat profesoara Teresa Ferro, prin modul inteligent în care a structurat planurile de învățământ, prin tenacitatea și puterea de convingere cu care a atras absolvenți prin dialoguri directe purtate în licee din Udine și din alte orașe din provincie și mai cu seamă prin instituirea unui raport de mare deschidere, de apropiere umană și academică totodată, de studenți, de studenții pe care i-a iubit și care și-au iubit această „professoressa speciale”. A fost, apoi, aproape, poate chiar mai aproape, de studenții plecați la alte universități din Europa, sau veniți la Udine de la alte universități europene, prin Programul Socrates. Am cunoscut fenomenul în amândouă variantele; s-a preocupat de la început și în permanență (sub cele mai diferite aspecte: casă, masă, participarea la activități didactice etc.) de studentul venit de la Udine la Iași, de studenta plecată de la Iași la Udine. Aceeași atenție a arătat-o profesorii ajunși la Udine din România (am fost unul dintre ei), din Franța sau din altă parte. Pentru dezvoltarea învățământului limbii și literaturii române s-a aflat printre membrii fondatori ai Asociației Româniștilor din Italia și a inițiat diverse întâlniri, mai cu seamă, după restructurarea învățământului prin proiectul Bologna, reușind totodată să aducă în repetate rânduri profesori de la universități din România, Timișoara, mai ales, dar și Cluj, Iași, București. Responsabilă cu Programul Socrates la nivelul Universității din Udine, a reușit să reducă la maximum durata procedurilor birocratice; în instituirea raportului cu Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași, de exemplu, ceea ce privea partea

italiană s-a rezolvat în aceeași jumătate de zi în care am avut și o prelungită întâlnire, de cunoaștere, cu studenții profesoarei, apoi totul a depins numai de poștă.

Profesor de profundă rigoare științifică, în anul 2007, Teresa Ferro a câștigat concursul de Profesor universitar, nivelul întâi. Recunoașterea venea cu foarte mare întârziere, în raport cu pasiunea, competența, curajul, deschiderea și tenacitatea cu care profesoara s-a dedicat cunoașterii limbii și culturii române, prin învățământul universitar dar și prin acțiuni în afara Universității, dezvoltării învățământului umanist în general. Din păcate, de această recunoaștere avea să se bucure prea puțin. A bucurat-o, însă, cu câțiva ani în urmă, recunoașterea venită din România și din Italia deopotrivă, în două moduri diferite, dar cu o legătură profundă între ele. În raporturi foarte strânse cu universitățile în care era foarte prezentă, susținând cursuri, participând la dezbateri cu studenți și profesori, din Timișoara, Cluj, Oradea, Oradea, Alba Iulia (unde, în urma eforturilor sale, s-a înființat Asociația Culturală Româno-Italiană Nord-Est, ai cărei membri au ales-o președinte), profesoarei Teresa Ferro i s-a acordat în 2003 înaltul titlu de *Doctor Honoris Causa al Universității de Vest din Timișoara*. În același an, la Ragusa avea o altă recunoaștere de mare prestigiu; la 28 august 2003, la cea de a IX-a ediție, i se decerna premiul *Ragusani nel mondo*, Premiu prin care se celebrau personalități ale științei și culturii europene plecate din Provincia Ragusa. Teresa Ferro era prima femeie care îl primea, cu motivarea: „Profesor universitar, născută la Scicli, cunoscută în jumătate de Europa ca specialistă în *Limba și literatura română*, prezentă la congrese, conferințe și seminarii, la care știința sa de filolog profund și rafinat se întâlnea cu dulceața și amabilitatea instinctivă a caracterului său”.

În persoana Teresei Ferro se armonizau perfect un dinamism extraordinar, pasiune fără margini pentru tot ceea ce întreprindea, respect pentru ceilalți, o mare și permanentă deschidere spre prietenie, modestie, discreție în ceea ce i se întâmpla, oricât de grav, cu o rară capacitate de a-și ascunde și domina nemulțumirile și suferința.

La ediția de anul acesta a Simpozionului, Teresa Ferro n-a mai putut ajunge, dar a lăsat tot timpul să se creadă că va veni, stăpânindu-și până în ultima clipă boala absurdă și neiertătoare, pe care o învinsese în câteva rânduri, după 2001, când își făcuse simțită prezența. Așa mi-o amintesc, la ultima discuția telefonică (ea fiind în spital la Catania) și în schimbul de mesaje care au urmat, prin care voia să-mi dea mie și, prin mine, colegului care se ducea, în interiorul Programului Socrates, la Universitatea din Udine, toate detaliile despre găzduirea lui acolo, dacă se va întâmpla ca ea, totuși, să nu poată fi chiar din prima zi. Dar va fi, cu siguranță, în zilele următoare, când are și examene cu studenții. În zilele următoare, însă, nu s-a mai putut întâlni cu colegul meu, nici cu studenții ei. Așa și-o amintește soțul Enzo, care i-a stat în preajmă, în spital, în toate zilele din urmă. Așa și-o amintește un coleg de liceu, Silvio D'Angelo, într-un emoționant text tipărit într-o publicație din Catania: „M-am dus s-o văd cu o scuză oarecare și ea, de-acum aproape de sfârșit, întinsă de durere pe o canapea, mi-a dat o extraordinară lecție de viață; senină, lucidă, cu gândul la iubiiții ei studenți de la Udine, plină de proiecte viitoare în așteptarea verii, care avea să fie cea din urmă. Nu-și făcea fără îndoială iluzii, era conștientă de destinul amar care o pândea din unghere, dădea, însă, altora forța și curajul de a crede, de a surâde. Ea care în acele împrejurări ar fi trebuit să primească și nu să dea”.

La începutul acestei toamne, i-am văzut mormântul în cimitirul din Scicli. Pe lespedea, din interiorul cavoului, Enzo așezase fotografia cea mai sugestivă, care o

reprezenta cel mai bine. Te chema privirea ei. Așa era Teresa Ferro: te privea cu ochii larg deschiși, răspunzându-ți, întrebându-te, povestind, rămânând pe gânduri... E acesta semnul caracterelor adevărate.

*Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
România*

- EDITURA ALFA -

Str. Grigore Ureche, Nr. 7, IAȘI, Centrul Civic

Cod 700023

Tel./Fax: (0332) 110800

Tel. mobil: 0740570752

E-mail: comenzi@editalfa.ro

COMENZI – CARTEA PRIN POȘTĂ

Editura ALFA

Str. Grigore Ureche, Nr. 7, IAȘI, Cod 700023

Tel./Fax: (0332) 110800

Mobil: 0740570752

E-mail: comenzi@editalfa.ro

Site: www.editalfa.ro

- *Rabat între 5% și 25%;*
- *Taxele poștale sunt suportate de editură;*
- *Plata se face ramburs, la primirea coletului.*